

În acest florilegiu, n-aș fi trecut numele eroilor în dublete. Astfel se găsesc și numirile grecești și cele romanizate pe aceeași pagină (Heracle și Hercule, p. 238).

În ansamblu, cartea răspunde cerințelor pentru care a fost tipărită și va aduce un real folos publicului cititor, în genere.

D. Crăciun

Problèmes de la terre en Grèce ancienne, sous la direction de M. I. FINLEY. École Pratique des Hautes Études-Sorbonne. Sixième section : Sciences économiques et sociales. Centre de recherches historiques. *Civilisations et société*, Paris-La Haye, Mouton., 1973, 320 p.

Apariția actelor colocviului de la Royaumont (1969) cu privire la „problemele pământului” constituie fără îndoială un eveniment științific important; dacă n-ar fi decât faptul că, așa cum subliniază și M. I. Finley în cuvîntul introductiv al volumului, de la lucrarea lui Paul Guiraud, *La propriété foncière en Grèce*, nu s-a mai publicat vreo monografie care să examineze ansamblul problemelor pe care le comportă regimul solului, statutul proprietății funciare și rolul acesteia în întreaga societate greacă. Dacă adăugăm însă acestui considerent preliminar varietatea și calitatea deosebită a contribuțiilor strîns la un loc, spectrul foarte larg de preocupări, școli și autori reflectînd o concepție multilaterală asupra temei, ne putem da seama lesne de interesul deosebit pe care volumul poate să-l suscite.

Așa cum ne previne din primele pagini coordonatorul volumului, M. I. Finley, lucrarea se prezintă — ca și colocviul care a dus la alcătuirea ei — ca o dezbatere deschisă, care nu aspiră să formuleze concluzii finale, ci să indice direcții de cercetare și interpretare, perspective actuale, modalități concrete de rezolvare a acestora. Pornind de la acest principiu și corect refuz al absolutizărilor, de la constatarea, temeinic argumentată, a necesității unei abordări foarte diferențiate și întemeiate pe izvoare cît mai directe și mai pertinente, volumul organizează contribuțiile autorilor în jurul citorva teme mai importante: probleme ale coloniilor grecești, ale epocii clasice — cu un capitol special de studii pornind de la documentarea attică —, probleme ale Egiptului elenistic și roman și probleme ale reflectării în mentalitatea greacă a raporturilor cu pămîntul.

Prima secțiune a volumului, aceea consacrată problemelor raporturilor funciare și exploatării solului în mediul colonial, cuprinde contribuții extrem de interesante, începînd cu ampla trecere în revistă a aspectelor variate și complexe ale pămîntului în coloniile din Magna Graecie, datorată lui Ettore Lepore. Discuția extrem de fertilă în puncte de vedere noi, punerea în lumină a complexității și nuanțelor deosebit de variate ale documentelor esențiale pentru înțelegerea mai adecvată a problemelor agrare — aspect fundamental al colonizării grecești în ansamblu și al celei occidentale în mod special, fac din textul foarte dens al contribuției lui E. Lepore o bază indispensabilă pentru discuții ulterioare; chiar dacă uneori meandrele unei dezbateri complicate prin însăși natura ei par excesiv încărcate și cantitatea de informație, și efortul pluridisciplinar al ipotezelor și formulărilor (probleme de sociologie a „aculturației”, *frontier-history* și alte cercetări înrudite), și examinarea stăruitoare a *multiplicității* factorilor implicați în procesul dobîndirii și exploatării teritoriilor agrare ale coloniilor constituie elemente de progres cert în continuarea discuției. N-am lua decât un exemplu, acela al examinării critice a tezei formulate în chipul cel mai categoric de Emilio Sereni (*Critica marxista*, 1966, p. 77 sqq.) cu privire la existența unui *bloc istoric omogen* între πόλις și χώρα; cu o pătrundere critică remarcabilă, Lepore evidențiază, în infrastructura *aparențelor de isomorfia*, mecanismele variate care, în practică, o neagă, căile de diferențiere, modalitățile concrete posibile de acumulare de proprietate funciară, tensiunile rezultînd din acest proces — ni se pare remarcabilă atît pertința argumentelor, cît și modalitatea dialectică de judecată, care face ca această critică să nu ducă la o reîntoarcere la puncte de vedere declarative și apriorice cu privire la problemele repartiției proprietății, ci să înglobeze rezultatele teoretice și practice cîștigate de cercetarea istorică recentă într-o viziune plină de sugestii și perspective.

Unul din stimulentele cele mai importante ale acestei înnoiri de perspectivă în domeniul problemelor de structură a cetății este, în ultima vreme, încorporarea tot mai consecventă și interpretarea istorică a cercetărilor arheologice, la rîndu-le tot mai atent orientate către cercetarea urmelor materiale interesînd istoria vieții economice și sociale, mai degrabă decît istoria artelor, de pildă. Pe linia comunicării unor rezultate de acest tip și a inserării lor în problematica

agrară se înscriu, în volumul de față, comunicările lui D. Adamesteanu (*Le Suddivisioni di terra nel Metapontino*), G. Vallet (*Espace privé et espace public dans une cité coloniale de l'Occident: Mégara Hyblaea*), ambele prezentând rezultate dobândite de autori în cercetarea mediului colonial din Magna Graecia și Sicilia. Cercetarea arheologică sistematică a *chorai* metapontine a dus la descoperirea, extrem de importantă, a unei rețele de lotizări sistematice în parcele egale, fiecare cu locuința ei, pe care autorul o consideră ca tipică pentru distribuția și exploatarea teritoriului cetății încă din epoca arhaică. În măsura în care asemenea rezultate se vor verifica în explorarea altor așezări agrare, se va putea constitui o documentare cu mult mai consistentă pentru rezolvarea problemei, de o fundamentală însemnătate, a repartiției și modului de exploatare a teritoriului rural, măcar pentru cetăți predominant agrare cum e Metapontul; evident, arheologia, singură, nu poate oferi soluții globale și prudența cu care cercetarea acestor probleme utilizează asemenea rezultate se justifică măcar în parte. E limpede însă că urmărirea sistematică a unor astfel de obiective poate contribui într-o măsură nebanuită la elucidarea unor probleme deosebit de gingașe, și pe care singură interpretarea prea puținelor texte o poate sărăci și steriliza.

Aportul cercetărilor arheologice la elucidarea problemelor distribuției teritoriului e evidentă și în contribuția lui G. Vallet, care subliniază unele particularități ale organizării spațiului urban la Megara Hyblaea în epoca arhaică; autorul evidențiază, cel puțin pentru această cetate, continuitatea evoluției și a repartiției loturilor în cetate în secolele VIII—VI î.e.n. și absența unui plan ortogonal al rețelei urbane, ceea ce nu e deloc lipsit de importanță pentru raporturile sociale pe care această rețea le poate reflecta.

Mediul coloniilor grecești din Pont, a căror evoluție originală în raport cu coloniile occidentale și cu Grecia metropolitană a fost pusă în lumină de cercetări în care școala arheologică românească a adus o contribuție semnificativă, face obiectul comunicării prof. D. M. Pippidi, *Le problème de la main d'œuvre agricole dans les colonies grecques de la Mer Noire*.

Studiul demonstrează cu o remarcabilă claritate că ipoteza unei utilizări masive a mîinii de lucru servile pentru exploatarea teritoriilor rurale în cetățile pontice nu-și află justificarea în documentarea istorică și epigrafică, și că grînele — principalul produs al acestor cetăți — se obțineau în parte prin exploatarea directă și schimb cu autohtonii, în parte prin exploatarea unor populații dependente de tipul *mariandinilor* din Heracleea Pontică, pe care pătrunzătoarea interpretare a autorului le dovedește a fi documentate în regatul Bosporan, la Chersones, la Olbia, la Histria. Eleganța și atît de revelatoarea demonstrație întreprinsă de autor elucidează astfel o problemă dintre cele mai importante pentru restituiră inteligibilă a proceselor dominante în colonizarea pontică.

Clarificarea — cel puțin în acest stadiu al cercetărilor — a raporturilor între structurile urbane și teritoriu este sintetizată în comunicarea, admirabilă și ca problematică, și ca sinteză, și ca perspective, a lui Roland Martin, *Rapport entre les structures urbaines et les modes de division et d'exploitation du territoire*. Autorul distinge două tipuri principale — cetăți cu „vocație predominant agrară” și cu „vocație predominant comercială”, reflectată în structura și fizionomia urbanistică și în raporturile cu teritoriul, cu diviziunile și organizarea lui, ambele aceste structuri spațiale — urbane și rurale — reflectînd în chip relativ omogen raporturi de forțe politice și o anume imagine ideală a πόλις-ului. Raportul πόλις—χώρα în organizarea spațiului este de altminteri urmărit în ambele sensuri, autorul punînd în lumină și modul în care ponderea teritoriului grevează asupra tipului de structuri urbane și sugerează și alte linii de extindere a cercetării, mai ales în direcția raportului *polis-necropolis*.

J. Pečirka (*Homestead Farms in Classical and Hellenistic Hellas*) studiază în detaliu alți problemele generale ale unui sistem de locuire și exploatare permanentă a loturilor de pămînt, punînd în lumină într-un chip remarcabil condițiile specifice în care acest mod de exploatare mai puțin obișnuit în Grecia s-a dezvoltat totuși, cit și cîteva cazuri particulare la Milet, în Attica (Anagyrus, Sunion), la Delos. Rezultatele cercetării îmbogățesc și informația și imaginea de ansamblu a economiei lumii grecești, și ar putea oferi și sugestii importante pentru înțelegerea formelor de exploatare a solului în epoca elenistică, mai ales în medii extra-egiptene.

Studiînd complexe raporturi între spațiul civic și spațiul strategic, extrem de interesanta contribuție a lui Y. Garlan (*La défense du territoire à l'époque classique*) urmărește evoluția concepțiilor strategice în funcție de raportul πόλις—χώρα, ajungînd la concluzia, deosebit de importantă, că modificările de strategie și tactică se adaptează noilor relații între spațiul urban și cel rural, nu le creează, punînd în lumină relația dintre „depolitizarea” teritoriului și tehnicizarea apărării în forme depășind cetatea, adică între criza cetății și criza concepției ei strategice.

Aducînd în dezbatere un grup de inscripții attice de la sfîrșitul sec. IV î.e.n. în legătură cu vînzarea unor proprietăți, și continuînd o discuție începută de istoricul sovietic V. Andreiev (VDI 1960, 2, pp. 47—57; 1967, 2 p. 48—76), D. M. Lewis (*The Athenian Rationes Cente-*

smarum) aduce numeroase precizii de detaliu și nuanțări interesante într-o dezbatere încă deschisă; acestora le adaugă un *excursus* plin de miez despre sensul noțiunii de *ἐσχατία* în vocabularul attic, precizînd că aici sensul nu e de „mărginaș de graniță” ci, în chip predominant, de teren la o oarecare altitudine, în regiune deluroasă.

Studiul consacrat de Ph. Gauthier proprietăților unor cetățeni atenieni în afara Attice (À propos des *clérouques athéniennes du Ve siècle*) dovedește că, din moment ce majoritatea proprietăților de acest fel par a fi dobîndite cu titlu privat (deci ilegal), și din moment ce, iarăși, majoritatea cazurilor cunoscute se referă la atenieni bogați și nobili, distincția tradițională între *aristoi* respectuoși de drepturile aliaților și *demos*-ul care profită de pe urma ligii este doar o temă propagandistică fără temelii reale.

Cl. Mossé (*Le statut des paysans en Attique au Ier siècle*) urmărește direcțiile de evoluție a proprietății rurale, regăsind în acest domeniu fenomene inseparabile de criza generală a πόλις-ului, și care se situează cu precădere în a doua jumătate a veacului IV, mai ales între 340 și 320, cînd asistăm într-adevăr la o manifestă concentrare a pămînturilor, disociată în bună măsură însă, la această dată, de efectele războiului peloponesiac și inserată mai firesc în evoluția generală a Atenei în această epocă.

Trei studii se îndreaptă asupra citorva din problemele atât de complicate ale regimului solului și modurilor de exploatare a acestuia în epoca elenistică și romană în Egipt. Particularitățile raporturilor oraș — χώρα regală în Egiptul Lagid pe care le pune în lumină cercetarea lui J. Bingen (*Présence grecque et milieu rural ptolémaïque*), contrazicînd evoluții aparent logice de la cleruhie la proprietatea alienabilă printr-o presupusă implantare a grecilor în mediul rural, dovedește că procesul de elenizare al structurilor e cu mult mai complex; într-adevăr, la capătul unei perioade considerabile în care se accentuează distincția între populația greacă urbană și populația egipteană rurală, se constată tendința de conglomerare în centre urbane mici pornind de la care se va realiza dominația orașului asupra satului specifică epocii romane, precum și fenomene de elenizare a egiptenilor ca semn al ascensiunii lor economice și sociale.

Extrem de pătrunzătoare analiză pe care o întreprinde, într-un domeniu precis delimitat D. J. Crawford (*The Opium Poppy*) dovedește și ea lipsa de acoperire a unor terorii dintre cele mai răspîndite cu privire la ponderea exploatarea unor culturi planificate, specializate și destinate pieții. Autoarea confirmă în esență concluziile formulate încă din 1967 de P. Vidal-Naquet în această direcție și dovedește că asemenea culturi speciale, sistematice, și ținînd de producția de mărfuri întîmpină rezistență, dificultăți și sînt repede abandonate în favoarea culturilor (și raporturilor) tradiționale.

Contribuția Irenei Biežunska-Malowist, *La propriété foncière dans l'Égypte romaine* pune în lumină cîteva elemente fundamentale rezultînd din cercetarea documentelor referitoare la proprietățile din Egipt; autoarea demonstrează că abia din a doua jumătate a sec. II e.n. putem vorbi de o prezență efectivă a unor proprietari *romani*, și că în genere aceștia sînt mari proprietari. Veteranii romani menționați — proprietari mici și mijlocii — sînt de multe ori egipteni de origine, și oricum greu de definit cu precizie ca romani în sens propriu; această pătură însă se dovedește a fi, independent de origini și de caracterul destul de superficial uneori al romanizării, o populație urbană, inserîndu-se fără dificultăți în mediul de tradiție greacă.

Cea mai puțin tradițională secțiune a acestui volum care, oricum, nu poate fi învinuit de conformism, este fără îndoială cea finală, studiînd trei aspecte ale reprezentării relațiilor cu teritoriul în mentalitatea greacă. Studiul lui P. Vidal-Naquet, *Aspects mythiques de la terre et du sacrifice dans l'Odyssée*, scoate în evidență în chip admirabil organizarea concepțiilor tradiționale cu privire la raportul între natură și cultură, între uman și extra-uman, în delimitarea cărora, încă din epoece, concură atât raportul „normal” cu pămîntul — agricultura, cît și raportul „normal” cu divinitatea — sacrificiul, cuplu inseparabil de atitudini definitorii. Contribuția lui Marcel Detienne, *L'Olivier d'Athènes*, restituie complexul de conotații și structura raporturilor între cetate și simbolul ei mitic, măsline, punînd încă o dată în lumină complexe și subtilele corespondențe între reprezentările mitice și relațiile social-politice pe care le reflectă și într-un fel le prelungește într-o alcătuire omogenă.

În fine, interesanta investigație întreprinsă de Alain Schnapp asupra structurilor de mentalitate subiacente operei lui Xenofon (*Représentations du territoire de guerre et du territoire de chasse dans l'œuvre de Xénophon*) pune în lumină corespondența sistematică a imaginii modurilor de vînatoare „arhaice”, reglementate, în opoziție cu vînatoreea ca tehnică, cu cuplul opozițional strategie arhaică, codificată pînă aproape de ritualizare — strategie nouă, τέχνη, ținînd de altă imagine a teritoriului de război și a războiului în genere. Demonstrația e convingătoare și pertinentă, aducînd în discuție și un element nou în raport cu ecuația constantă pămînt = pămînt cultivat, care domină, într-o justă perspectivă dealtminteri, restul contribuțiilor.

Nu se poate, cred, însuma într-o singură frază o concluzie cuprinzând contribuția acestui volum la progresul cercetării unei probleme atât de vitale a istoriei Greciei. Ca și alte colocvii și volume însumând discuții pornite din inițiativa și cu contribuția remarcabilului grup de cercetători de la secția a VI-a a EPHE, colocviul de la Royaumont a concentrat specialiști de înaltă ținută și calitate, realizând o dezbateră din cele mai fructuoase și mai pline de perspective. Caracterul deschis, concret și elocvent al acestei dezbateri, care nu oferă, în chip deliberat, o unică concluzie uniformă, contribuie în mare măsură la definirea unui mare număr de concluzii de un remarcabil interes. Actualitatea și nouitatea perspectivelor, valoarea de model metodologic a fiecăruia din studii și spiritul dominant al cercetării întreprinse fac ca interesul acestui volum să depășească cu mult domeniul — și așa fundamental — căruia i-a fost consacrat.

Zoe Petre

THEODOROS CH. SARIKAKIS, 'Ρωμαίοι ἄρχοντες τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Μέρος Α'. 'Από τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐπαρχίας μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου (148—27 π.Χ.). (Μακεδονική Βιβλιοθήκη 36). Θεσσαλονίκη, 1971, VII + 229 p. in 8°, 3 hărți afară din text.

Despre activitatea Societății de Studii macedonene din Salonic s-a mai vorbit în paginile Studiilor clasice. Subliniind aici împrejurarea că printre preocupările acestei instituții studiile de istorie veche ocupă un rol notabil, aș vrea doar să amintesc, dintre cele mai recente publicații ale Societății în acest domeniu, în primul rând cartea lui Panagiotis Ghioca despre Filip al II-lea (apărută în 1959), monografia lui Christos A. Naltsa despre același rege (tipărită în 1970), pe lângă lucrarea care formează obiectul acestei semnalări, prosopografia lui Theodor Sarikakis intitulată: *Demnitarii romani ai provinciei Macedonia între anii 148—27 î.e.n.*

Cum se știe, primele încercări de întocmire a unor *fasti* ai provinciei Macedonia datează din veacul trecut. Disertația lui August Zumpt: *De Macedoniae Romanorum prouinctae praesidibus qui fuerunt usque ad imperatorem Fl. Vespasianum* e din 1854. Mai aproape de noi, sînt de amintit cercetările similare ale lui Gaebler (1906), Geyer (1928) și, mai ales, ale lui D. Kana-tsoulis (1955, completată în 1967), mai vaste decît cele precedente, în sensul că îmbrățișează întreaga existență istorică a provinciei, de la întemeiere pînă în zilele lui Constantin. În cartea de care mă ocup autorul își propune să trateze aceeași lungă perioadă în două volume, din care unul ne stă acum în față iar altul ne e făgăduit pentru un viitor apropiat.

Din capul locului se poate spune că lucrarea e judicios concepută și serios lucrată, fără a mai vorbi de condițiile grafice în care ne e prezentată, și ele excelente. Ceea ce o deosebește de alte publicații similare e, pe de o parte, hotărîrea de a oferi, pe lângă lista guvernantilor propriu-zis ai Macedoniei, și pe cea a demnitarilor în subordine, oricare le-ar fi fost atribuțiile și gradul, pe de alta, de a reproduce în cuprinsul paragrafelor referitoare la fiecare persoană studiată textele epigrafice sau literare referitoare la activitatea lor în provincie. E ușor de înțeles că această activitate e în cele mai multe cazuri de natură militară. În aceste condiții, istoricul Peninsulei Balcanice în ultimele două veacuri î.e.n. găsește în lucrarea lui Sarikakis un adevărat *corpus* documentar, făcut să-i înlesnească munca de informare în privința luptelor purtate de romani timp de aproape două secole cu triburile independente — traci, iliri sau scordici sălășluiți între hotarele de nord ale Macedoniei și Dunăre.

Capitolul referitor la guvernatori se deschide cu Q. Caecilius Metellus Macedonicus (147—146) și se încheie cu M. Licinius Crassus (30—28 î.e.n.); cel privitor la *legati* de orice fel, cu un Vibius insuficient identificat (între 130 și 80) și sfîrșește cu L. Sestius Quirinalis (*pro quaestore* în anii 43—42 î.e.n.). Capitole separate sînt consacrate „încercîților” din cele trei categorii, urmate de tabloul alfabetic al demnitarilor pomeniți în lucrare cu orice titlu și de lista completă a izvoarelor folosite: literare, epigrafice și numismatice.

Prima parte a cercetării care ne reține atenția se prezintă deci ca o lucrare serioasă și documentată, chiar dacă în unele cazuri informația autorului nu-i completă. Sarikakis cunoaște și citează conștiincios literatura occidentală în materie (în primul rând literatura prosopografică), dar e mai puțin familiarizat cu publicațiile bulgărești, arheologice și epigrafice, ca să nu mai vorbesc de cele românești. În paginile despre activitatea lui M. Terentius Varro Lucullus o men-